

RECENZIJE I PRIKAZI

KNJIGA O BUNJEVCIMA KOJA ZBUNJUJE

U radu su najprije zabilježeni opći podaci o knjizi Milane Černelić *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca* (1), zatim slijedi sažeta raščlamba sadržaja knjige (2) i, konačno, pripomene u svezi ove i sličnih knjiga i »znanstvenih« rasprava.

1.1. Knjigu o Bunjevcima koja se pojavila 1991. složila je i napisala Milana Černelić. Puni naslov je: *Uloga i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*. Nakladnik je *Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb, 1991.). Nakladnik ima i svoj »izdavački savjet«: Jasna Andrić, Katica Benc-Bošković (predsjednica), Vesna Čulinović-Konstantinović, Branko Đaković, Zorica Rajković. Kao urednica potpisana je Olga Supek, a recenzenti su Vitomir Belaj, Milovan Gavazzi i Đurđica Palošija. Lekturu je obavila Ljiljana Marks, a tehnički je uredio Dragutin Štebih.

Knjiga ima 233 tiskane stranice, bez ilustracija. Manjka završno kazalo imena i pouzdaniji zemljovid. No, »ovu je knjigu financiralo Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike RH«, nema potpisa službenika koji je odlučio o »financiranju«, pa nema niti službenog broja.

1.2. Naslov knjige ne upućuje na zanimljivo povijesno štivo rađeno na temelju arhivske građe i znanstvenih povijesnih rasprava, ali sadržajno ona je *magistarska rasprava* u kojoj su napisane poneke sablasne misli, prosudbe i zablude. O njima bi trebalo raspravljati odlučnije, jasnije i opsežnije, ne samo u znanstvenim ustanovama, na učenim skupovima nego također na društvenim zborovima, jer se radi o integralnom dijelu hrvatskog naroda koji stoljetnom poviješću i životom zaslužuje barem »znanstvenu« obzirnost.

1.3. Osobno ime autorice (*Milana*) nije poznato među ženskim imenima bunjevačko-šokačkih Hrvata u Podunavlju,¹ obiteljsko pak (prezime) nisu zabilježili na spomenutom području Konstantin Kostić u Somboru,² ni Živko Mandić u svojoj povijesti antroponima bunjevačkih Hrvata³, niti Jovan Erdeljanović u popisu prezimena ili »bunjevačkih rodova« kako ih imenuje.⁴ Nema ga zabilježena niti ja u svojim do sada objelodanjenim radovima.⁵

Pripomena o osobnom i obiteljskom imenu autorice može biti pribrojena njenoj srčanosti i odluci da piše o Bunjevcima. Ona spominje kao razlog i

¹ Ante Sekulić, *Bački Hrvati*. Zagreb, 1991.

² Konstantin T. Kostić, *Bunjevci u Somboru*. Sombor, 1934.

³ Živko Mandić, *Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*. Budimpešta, 1987.

⁴ Jovan Erdeljanović, *O poreklu Bunjevaca*. Srpska kralj. akademija (...), knj. 79. Beograd, 1930.

⁵ Usp. A. Sekulić, nav. dj., 487 (djelomični popis radova relevantnih za bačke Hrvate do god. 1990.)

»podneblje u kojemu je rasla«,⁶ ali ne imenuje selo, naselje svoga djetinjstva. Zbunjen pak knjigom koju je M. Černelić napisala o mojim sunarodnjacima, pokušao sam naći razloge relevantne za misli, domišljanja i prosudbe zabilježene, napisane i objelodanjene u knjizi. Autorica je – koliko se može zaključiti iz knjige – počela skupljati građu za svoje djelo god. 1983.⁶

1.4. Već sam u jednom kraćem članku o knjizi M. Černelić napisao svoje pripomene u svezi s naslovom i sadržajem.⁷ Ponovit ću ih opet:

Naslov knjige neodređen je glede Bunjevaca (tko su, odakle su, područja na kojima žive i sl.), a k tomu je neobično što Milana Černelić bez ikakve isprike i tumačenja uključuje članke i rasprave o Šokcima koje su napisali Stjepan Bartolović (rodom iz Bača)⁸, Marin Radičev (iz Bačkog Brijega)⁹, Antun Kesejić (iz Bođana).¹⁰

Ako hrvatsko žiteljstvo između Dunava i Tise autorica nije htjela ili željela imenovati bačkim ili (možda) podunavskim Hrvatima, onda se jamačno trebala držati samo bunjevačke skupine. Posebna zamjerka sadržaju i postupku u knjizi koja je naznačena već u naslovu jest: *autorica ne rabi, izbjegava svojim »Bunjevcima« pridodati hrvatsku atribuciju*. U citatu rasprave Maria Petrića¹¹ moglo bi se zaključivati da se radi o »ikavskim i ijekavskim« skupinama. Iznimnom pozornošću nastojao sam u sadržaju spomenute rasprave pronaći, pročitati pridjev *hrvatski*. Možda sam bio nedovoljno pozoran, ali nisam ga pronašao, otkrio, pročitao. A želio sam! Silno sam želio. Ne zbog zluradosti ili dnevne, »stranačke«, ili slične politike. – Znam da smo se domišljali svemu kada smo u minulom razdoblju pisali o bačkim Hrvatima: nazivali smo ih bunjevačko-šokačkim žiteljstvom, bili su Bunjevci (subotički, somborski, bajski, budimski i sl.) ili Šokci (bački, monoštorski, bereški, santovački, sončanski i sl.), ali zazorno je bilo imenovati ih bačkim Hrvatima ili bunjevačkim (šokačkim) Hrvatima. Teško mi je prihvatiti pomisao da se god. 1991. (ili 1992.) u matičnoj, slobodnoj, suverenoj Domovini integralni dio hrvatskog naroda mora braniti ili skrivati iza regionalnog naziva. Znanstvena istraživanja i postupci ne mogu – po mome sudu – biti isprika za prešućivanje. Ili se – možda – varam?

2.1. Prije raščlambe i pripomena uz sadržaj dužan sam upozoriti na nepaginiranu str. 5 na kojoj su otisnuti prvi stihovi iz dječje pjesme *srpskog pjesnika Zmaja Jovana Jovanovića*, pod naslovom *Koje je bolje?*¹² Ime pjesni-

⁶ Milana Černelić, *Uloga i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*. Zagreb, 1991., str. 1–234. U ovom radu dalje kratica Černelić + str.

⁷ Ante Sekulić, *Neočekivana knjiga o Bunjevcima*.

⁸ Stjepan Bartolović, *Stari svatovski običaji u Baču*. Klasje naših ravni, 6 (1944), br. 1–2. Zagreb, 1944., 21–37; Černelić, 219.

⁹ Marin Radičev, *Šokački svatbeni običaji u Bačkom Brijegu*. Klasje naših ravni, 5/1 (1943). Zagreb, 1943., 37–43; Usp. Černelić, 224.

¹⁰ Antun Kesejić, *Svatovski običaji iz Bođana*. Rukopis, 1950. Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Stariji rukopisi br. 31; Černelić, 228.

¹¹ Mario Petrić, *Prilog proučavanju porijekla Bunjevaca*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. 20/21. Sarajevo, 1966., 87–103; Usp. Černelić, 13.

¹² Usp. R. Dimitrijević, D. Vučenov, V. Kuprešanin, *Ćuanka za VI razred gimnazije*. Beograd, 1951., 394.

kovo nije otisnuto (zašto?), ali je jamačno nespretno ispod spomenutih stihova tiskana posveta autoričinu pokojnom roditelju. No, stihovi srpskoga pjesnika na početku knjige tiskane u našoj Domovini, u Zagrebu, uz potporu naše hrvatske ustanove, o hrvatskom dijelu naroda – zbunjuju. Jamačno ne samo mene. No, autorica je slobodna voljeti inozemne pisce.

Sintagma »umjesto predgovora« nije izvorna.¹³ Nalazi se u drugim knjigama, u drugih pisaca. To i nije zamjerka, ali autorica je i u sadržaju svoje knjige zaboravila spomenuti imena pisaca od kojih je posudila misao, presudbu i podatak (o tome će još biti riječi).

Međutim, u predgovoru M. Černelić zahvaljuje svojim profesorima (pok. Milovan Gavazzi, Branimir Bratanić i Jasna Andrić). No, spominje i odvjetnika Ljudevita Vidakovića, koji je svojedobno bio odvjetnik u Somboru, u Subotici i napokon u Đurđevcu. Rođen je u Lemešu (danas Svetozar Miletić) u uglednoj hrvatskoj obitelji, ali ostavio je objelodanjeni članak u somborskim *Dometima*¹⁴ u kojemu niječe đendeški (*Gyöngyös*) ljetopis i krcat je zamjerki Ivanu Antunoviću, Istvánu Iványiju i Petru Pekiću. Upozorio sam na taj članak u svojim knjigama¹⁵, a jamačno je i autorica o tome čula ili možda pročitala u mojoj knjizi koju spominje. Srpski su pisci prihvatili Vidakovićeve članke kao »dokaz« sebi u prilog.

Na istom mjestu u knjizi, na dnu stranice, M. Černelić još jednom spominje Jasnu Andrić koja je pratila »rad od poglavlja do poglavlja«. Budući da se radi o kćeri Josipa Andrića, negdašnjega svestranog javnog djelatnika, treba imati na umu da je bio rođen u Bukinu, bačkom šokačkom selu, kako sam veli: »Moje rodno selo Bukin već po imenu svome pokazuje hrvatsko porijeklo (...). Selo Bukin bilo je starinom šokačko selo. Krajem 18. stoljeća počelo je naseljavanje Nijemaca...«¹⁶ No, životni put odveo je J. Andrića u Zagreb gdje mu je uz drugu djecu rođena kći Jasna. Koliko se sjećam, ona je dolazila sa svojim ocem u Suboticu nakon 1945. Bački Hrvati su se s puno poštovanja sjetili Josipa Andrića znanstvenim skupom njemu u čast i otkrićem biste u *Plavni*. No, god. 1971. upali su brojni bački Hrvati u nevolju, a ime se Andrićevo često spominjalo u optužbama.¹⁷ Bilo je tada i neobičnih izjava u dnevnom tisku (u Hrvatskoj i Srbiji), koje su jamačno poznate i autorici. Zato držim da Jasna Andrić nije mogla ni u ime »kulturno-historijskog etnološkog smjera« posumnjati u »porijeklo Bunjevaca« o kojem M. Černelić »raspravlja« u svojoj knjizi.

2.2. Pokušao sam sebe utješiti prividom da je Milana Černelić posegnula za pitanjem uloge i nazivljem »odabраних svatova u Bunjevaca« kako bi zadovoljila znanstvenu radoznalost i usporedbom pojedinosti u održavanju svadbenih običaja utvrdila zajedništvo bunjevačkih Hrvata s ostalim sunarodnja-

¹³ Černelić, 7.

¹⁴ Ludevit Vidaković, *Zapisi đendeškog samostana o seobi Bunjevaca*. *Dometi*, br. 8/1976., 119–133.

¹⁵ Primjerice: A. Sekulić, *Bački Hrvati*, 30.

¹⁶ *Subotička Danica*, 1971., 129.

¹⁷ Nažalost, osobno sam bio upleten u događaje oko skupa o J. Andriću 1971. Optužbu i presudu čuvam u osobnim spisima.

cima. Međutim, autorica kao da ne želi znati što bunjevački Hrvati misle i drže o sebi pa obnavlja već davno riješeno pitanje »porijekla« Bunjevaca: »Pitanjem porijekla Bunjevaca bavili su se brojni pisci, ali za potpune odgovore još uvijek nema čvršćih dokaza«. ¹⁸ Čini mi se da je sadržaj knjige (rasprave) u tome: vratiti se pitanjima koja su potezali i zahtjevno ih postavljali srpski vlastodršci od 1918. do naših dana (posebice do 1935.). Bunjevački Hrvati su pak svjedočili o sebi jezikom, vjerom i običajima. Zato nisam bio osamljen u nadi i želji kako će ova knjiga biti prilog istini o nama. U svim, naime, našim sredinama za svadbenih svečanosti sudjeluju »časnici«: kum, stari svat, diver, zaova, svekar, svekrva i dr. Autorici su sudionici pirovanja u knjizi poslužili razmišljanju za ulazak »u trag porijekla bunjevačkog etnika«. ¹⁹ Posao je težak, jer »za temeljitije i dublje zadiranje u ovu problematiku valja razmatrati čitav južnoslavenski i balkanski prostor.« ²⁰ U teškoće posla treba uključiti dobronamjernost i iskrenost prema bunjevačkim Hrvatima, jer su dio njih stoljećima bili sastavni do srednjoeuropskoga kulturnoga i vjerskog ozračja (autohtono žiteljstvo?) s naknadnim doselidbenim osvježeljima (feudalni pomaci, turski prodori, graničarske službe i sl.). Čini mi se uputnijim razmatrati uloge i značenja časnika u »bunjevačkim svatovima« u doticajima našega svijeta s Nijemcima, Mađarima i Turcima (možda i s romanskim stariim stanovništvom uz hrvatsku obalu?) nego onim s »južnoslavenskih prostora«. Možda su Bunjevci bili otporniji prema svemu što je dolazilo sa spomenutih područja nego onih s ugarskih i austrijskih?

Savim određeno i jasno treba upozoriti na sljedeće:

a) Milana Černelić ne zna (ili ne želi znati) za arhivsku građu o Bunjevcima općenito (isprave i ljetopisi u Rimu, Budimpešti, Subotici, Baču, Kecskemetu, Segedinu, Makarskoj, Splitu, Beču i drugdje). Budući da je autorica prihvatila »kulturno-historijski etnološki smjer« držim nemogućim, nedopustivim zanemariti temeljnu arhivsku građu ne samo o selidbama naših ljudi u prošlosti nego o životu općenito. U »magistarskom znanstvenom radu« nigdje nije zabilježeno *kada* i *gdje* se prvi put spominje etnik *Bunjevac*, koji su alternativni nazivi za Hrvate na području gdje danas živi spomenuta naša narodna skupina (*Dalmatinci*, *Iliri* i sl.). Pisati o »porijeklu« (»poreklu«) Bunjevaca, poglavito o onima na rubnim našim narodnim područjima, na vjetrometini povijesnih zbivanja nije dopustivo, neoprostiva je zabluda i pogreška prema narodu i istini o njemu.

Autorica spominje doduše »arhivsku rukopisnu građu« ²¹ koja se čuva, zabilježena i nezabilježena, u Zavodu za istraživanje folkloru (Zagreb), Odbora za narodni život (...) JAZU (sada HAZU), u Etnološkom zavodu Fil. fakulteta (Zagreb) – starija i novija građa, zatim u Etnografskom muzeju u Budimpešti (Néprajzi Múzeum) i Pečuhu. No, koliko je god spomenuta rukopisna građa pomogla možda autorici u radu, ostala je nedostupna čitateljima, široj javnosti kojoj je dopušteno vjerovati ili uskratiti povjerenje. Čini

¹⁸ Černelić, 13.

¹⁹ Černelić, 151.

²⁰ Černelić, 153.

²¹ Černelić, 226–229.

mi se da M. Černelić nije mogla uspješno obaviti svoj posao na temelju spomenute građe, ako joj nije jasna povijesna istina o bunjevačkim Hrvatima. Zanimljivo je također pripomenuti da auorica ne bilježi građu s njemačkoga, talijanskog, francuskog i slovačkog područja (nije dostatno spomenuta ni opsežna mađarska građa).

b) U knjizi o Bunjevcima je također popis »literature i izvora«²² u kojemu je zanemarena literatura na stranim jezicima te ona koja bi pomogla autorici u osobnom odgovoru o »porijeklu Bunjevaca«. Nema također pisaca i knjiga koji su objelodanili svoje bilješke o bunjevačkim Hrvatima, njihovu životu i običajima (Ivan Antunović, Pavao Bašić Palković, Grgur Čevapović, Flora Bellosics, Milko Cepelić, Gabor Tormásy, F. W. Taube i dr.). Nisam pronašao ni Stjepana Beata Bukinca, ni Dominika Mandića, Živka Mandića i dr. Spomenuti pisci bi mogli pomoći M. Černelić u informiranosti o Morlacima (o čemu će još biti spomena). Nema zabilježenih skupljača svatovskih pjesama i kazivanja o njima u bunjevačkih Hrvata, primjerice Ive Prčića, Balinta Vujkova i dr. Autorica je uporna u krivom pisanju obiteljskog imena/prezimenama *Prčić*, jer ga piše *Prčić* (Ive Prčić, Kata Prčić). No, kako nije bunjevačka Hrvatica, valjda autorica i nije mogla razlikovati oba oblika. Ako je dopušteno na temelju literature što zaključiti, onda M. Černelić nema širine kojom bi se uputila doista u »kulturno-historijskom smjeru«; naime, kao da joj manjka poznavanje europske stručne literature o pitanju kojim se bavi (možda je razlog u neznanju jezika?). Ipak, je li moguće nakon zabilježene, jamačno i pročitane literature, da M. Černelić ne zna pouzdani odgovor o »porijeklu Bunjevaca«?

2.3. Svaki je pisac i znanstvenik slobodan u izboru svoga uzora i u odluci kojim će knjigama, vrelima i autorima darovati svoje povjerenje. Milana Černelić je također izabrala svoje. Jamačno s razlozima:

a) »U svakom slučaju polazište u pokušaju osvjetljavanja pitanja porijekla bunjevačkih ogranaka upravo je djelo J. Erdeljanovića (O poreklu Bunjevaca, A. S.) jer je dalo okosnicu od koje je bilo potrebno krenuti pri postavljanju problematike kojom se u ovom radu bavimo«.²³

Nisam izbrojio koliko se puta J. Erdeljanović spominje u autoričinoj knjizi. Nadam se da mi to neće zamjeriti, jer će se složiti s činjenicom da joj je bio uzorom: od nje je počela, njemu se vraćala i s njim završila. Na to ima pravo. No, kako je poznata znanstveno uokvirena Erdeljanovićeva misao da su Bunjevci »Srbi katoličke vjere« sve joj je podvrgnuto: »poreklo«, imena i prezimena, običaji bunjevački služe svrsi – proglašenju hrvatskog življa srpskim. Erdeljanovićeva »šetnja« s pomoću Bunjevaca po Lici, Dalmatinskoj Zagori, Bosni i Hercegovini, Srbiji i drugim krajevima trebala je uvjeriti čitatelje »analitičkim i komparativnim postupkom« kako su zemlje gdje obitavaju zapravo – srpske. – Zar smo se 1991. našli suočeni s istim tvrdnjama kad ni s kumovima, diverima, kumama, snašicama i svatovskim časnicima

²² Černelić, 219–226.

²³ Černelić, 14.

ne možemo znati tko su Bunjevci niti možemo »ući u trag porijekla bunjevačkog etnika«?

Potreban je odgovor. Milana Černelić je svoj dio posla obavila ovako:

»Da bismo izbjegli jednostranost pristupa u analitičkom i komparativnom postupku, obuhvatili bismo znatno širi prostor od Erdeljanovića (...) i nastojali prikupiti što više podataka, s osobitim naglaskom na onim podacima koji svojim osebnim i posebnim obilježjima mogu dati znatno pouzdaniji doprinos pitanju porijekla Bunjevaca od općenitije zastupljenih kulturnih elemenata.«²⁴

Međutim, treba upozoriti i autoricu i druge »štovatelje« Jovana Erdeljanovića da bački Hrvati (Bunjevci i Šokci) s obje strane trianonske granice nisu prihvatili knjigu *O poreklu Bunjevaca*. Razlog je jednostavan. Nisu bili, niti su se ikada držali »Srbima katoličke vere«. Bili su k tomu poniženi postupkom pisca koji nije ulazio u domove bunjevačkih Hrvata, nije osobno proučavao arhivsku ni etnološko-etnografsku građu o bačkim bunjevačkim Hrvatima ni u Subotici, ni u Somboru, Baji ili kojem drugom našem naselju, nego je posredno skupljao »podatke« u Beogradu od srpskih državnih službenika razmještenih u do tada hrvatskim naseljima (među njima su bili: Vasa Stajić, Marko Protić, M. Knežević, Spasoje Vasiljev, M. Prodanović, I. Milić i dr.). Srpski kraljevski dvor je preko Srpske akademije bio naručio takav »znanstveni« rad o Bunjencima (i onda Srpska akademija!)²⁵. Iznimno spretno J. Erdeljanović je zamisao i narudžbu obukao u »znanstveno ruho«. Nema u njegovoj knjizi »terenskih« bilježaka, nema ni spomena o člancima koji su objelodanjeni u hrvatskom (bačkom) tisku tridesetih godina našega stoljeća.²⁶ Pozorno čitanje Erdeljanovićeve knjige otkriva »spretnost« piščevu da spoji sve što mu je bilo potrebno za naručenu tezu o bunjevačkim Hrvatima: tuđa mišljenja, članke i bilješke, sadržajno različita stajališta. Znanstveni aparat je toliko vješto, spretno »izvezen« i prepleten, da ga teško mogu razbiti i razložiti ljudi kojima je građa nedostatno poznata. Svima koji nisu svojim bićem i ljubavlju Hrvati.

No, knjiga J. Erdeljanovića potaknula je hrvatske intelektualce i uglednije građane okupljene u *Pučkoj kasini*, u *HKD Nevenu*, u *Matici subotičkoj* i drugima²⁷ koji su nastojali, trsili su se osporiti spomenutu knjigu. Petru

²⁴ Černelić, 24.

²⁵ Svoje misli i tvrdnje temeljim na vlastitim bilješkama iz god. 1946., 1951. Razgovori s Blaškom Rajićem (1949.), Lajčom Budanovićem, Mihovilom Katancem, Markom Kuntićem, Radoslavom Kujundžićem, Ivom Prčić, st., Antom Šokčićem, Markom Stantićem, i dr.

²⁶ Usp. Matija Evetović, *Novinstvo kod podunavskih Hrvata*. Subotička Danica 194., 35–37; A. Sekulić, *nav. dj.*, 492–494.

²⁷ Održane su sjednice spomenutih društava, zatim skupna sjednica svih predstavnika subotičkih hrvatskih društava (osim spomenutih još *Bunjevačkoga momačkog kola*, *Nogometnog športskog kluba »Bačka«*, *Dobrotvorne zajednice Bunjevka*, *Kat. bunjevačkoga divojačkog društva*, *Križara*, *Križarica* i dr.). Utvrđen je raspored rada u obrani istine o Hrvatima. U radu su se isticali »Nevenaši« i ljudi oko Pučke kasine: među pojedincima pak: Blaško Rajić, Mićo Skenderović, Mihovil Katanec, Petar Pekić, Bela Ostrogonac, Botto Đulić,

Pekiću je povjerena zadaća odgovoriti J. Erdeljanoviću. No, knjiga P. Pekića *Povijest Hrvata u Vojvodini* (Zagreb, 1930.) ni znanstveno niti sadržajno nije bila odgovor što je u svojoj doktorskoj raspravi Stjepan B. Bukinac utvrdio.²⁸ U razdoblju pak između 1930. i 1940. upriličene su brojne priredbe, zborovi, sabori bunjevačkih Hrvata na kojima se glasno, jasno priznavalo hrvatsko podrijetlo i pripadnost hrvatskom narodu (osnutak društava za mladež, proslava 250. obljetnice doselidbe jedne veće skupine Hrvata u Bačku, časopis *Klasje naših ravni*, izložbe, priredbe i sl.).²⁹

Jamačno su sve spomenute pojedinosti (i brojne druge) poznate svima koji su pregledavali i prosuđivali rukopis Milane Černelić. Postupili su prema svojoj savjesti baš kao i autorica neočekivane knjige o Bunjevcima. Šezdeset godina nakon Erdeljanovićeve knjige i upornoga njenog osporavanja³⁰ stigla je nova o kojoj pišem. Razlika je ipak velika i bolna: Erdeljanovićevu je naručila i platila Srpska akademija u Beogradu, ovu pak Ministarstvo znanosti (...) matične zemlje bunjevačkih Hrvata. Zajedničko im je: obje su prihvaćene kao prinosi znanosti, obje raspravljaju o »poreklu/porijeklu Bunjevaca.

b) pisci koji su o »bunjevačkim svatovima« pisali, a potječu iz bačkih hrvatskih obitelji nisu znanstveno i istraživački iskorišteni, neki su i »osude- ni«. Tako u spomenutom popisu literature³¹ Milana Černelić spominje Miju *Mandića* (iz Kačmara), Mišu *Mandića* (živi u Čavopolju), Maru *Malagurski-Dorđević* (iz Subotice), Ivu *Prčića* (iz Subotice), Katu *Prčić* (iz Subotice) i Denu *Sarića*, Gezu *Sekelja* (također iz Subotice), te Stjepana *Velina* (iz Santova). Reklo bi se: autorica je upućena u problematiku bačkih Bunjevaca. Ali – nisu položili kritički ispit autorice, pa ih se ne nalazi u tekstu rasprave. Najkorisniji joj je bio Mišo Mandić (pripomena: piše na mađarskom, a zatim mu tekstove prevode na hrvatski) radišan javni djelatnik poglavito u prvom razdoblju socijalizma. Međutim, treba znati da su spomenuti pisci imali na umu želju: *sačuvati običaje djedovske* kako su ih doživljavali i proživljavali, s puno pojedinosti koje su ostale u knjizi M. Černelić neuporabive i »nepouzidane«.

U svakom opisu spomenutih pisaca nalaze se bilješke koje nisu »generalizirani pregledi svadbenih običaja Bunjevaca« (str. 16). Svi pisci zabilježeni u popisu bili su rođenjem i životom vezani za svoj zavičaj makar su se prema

Ivan Malagurski Tanar, Josip Dido Vuković, sveučilištarci: Lajčo Dulić, Ivan Tikvić, Marko Horvacki, Ivan Kujundžić, Anto Kopunović, Marko Čović, Albe Vidaković i brojni drugi. Slično je bilo u Somboru gdje su posebice bili zauzeti oko toga Ladislav Vlašić, Antun Matarić, Ivan Abramović, Ilija Džinić i dr.

²⁸ Stjepan Beato Bukinac, *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII*. Pars dissertationis ad laurem. Zagreb, 1940., str. 19. doslovce o spomenutoj Pekićevoj knjizi piše: »Opus scriptam est ab auctore plurium librorum sed maximum ex parte non scientifici valoris...« – Djelo je napisao autor brojnih knjiga ali većinom bez znanstvene vrijednosti.

²⁹ A. Sekulić, *nav. dj.*, 86–90.

³⁰ Usp. bilj. 5.

³¹ Černelić, 219–226.

stranačkoj usmjerenosti razlikovali. Budući pak da se autorica odlučila prihvatiti i slijediti Jovana Erdeljanovića, najslabije je prošao Ante Sekulić. No, to se može zanemariti, ali treba odgovoriti na ozbiljno pitanje: kako i koliko mogu bilješke o »odabranim svatovskim časnicima u Bunjevaca« pridonijeti autoričinu rješenju nepoznavanja »porijekla« narodne skupine koju želi uključiti »u šire« južnoslavenske (= jugoslavenske) prostore. Na kraju knjige – kako je već spomenuto – priznaje M. Černelić neuspješnost takva postupka. Radila je posao koji joj je donio doduše znanstveni stupanj, ali nikako nije pridonio svijesti, poticaju hrvatskom puku na našem narodnom području. Plašt »znanstvenog rada« ne pokriva zablude koje zbunjuju. Naime, M. Černelić je željela u svojoj gorljivosti nadmašiti svoga uzor-znanstvenika Jovana Erdeljanovića pa je »pronazila« sveze Bunjevaca i Crnogoraca, Srba iz raznih krajeva beogradskog pašaluka.³² Priznat će autorica, službeni prosuditelj njena rada i čitatelji da takav postupak zbunjuje, jer bunjevački Hrvati u svojim većim selidbama krajem XVII. stoljeća nisu krenuli s Durmitora, niti s Lovčena, sigurno ni iz Aleksinca ili sličnoga naselja. Rekla mi je, naime, starija osoba Bunjevka: »Nismo mi krivi što smo Hrvati. Nismo krivi. A drugo ne možemo biti ni kad bismo 'tili...«³³

2.4. Budući da svoje uvjerenje o pripadnosti bunjevačkih Hrvata sveukupnosti našega narodnog bića temeljim na povijesnim činjenicama o kojima su pisali drugi pisci³³ i ja osobno³⁴, dužnost mi je zamjeriti M. Černelić što u njenoj knjizi nisam pročitao ni jednu ispravu, temeljitu raspravu koja bi nam osporila hrvatstvo. Poglavitito zbunjuje čitatelja što autorica povezuje »svoje« Bunjevce s Crnogorcima i Srbima. Držim, naime, da u svih naroda oko nas ima kumova, djeverova, svekrva, jetrva i sl. »svatovskih časnika«. Zašto je autorica krenula prema krajevima koji su po svjetonazoru, mentalitetu, jeziku, ponašanju stranci, tuđinci u krajevima »na brdovitom Balkanu«? Dobronamjerno? Iz osobnoga uvjerenja? Na poticaj svih koji su »proučavajući južnoslavenski folklor« služili učvršćenju »zajedništva«? Takve misli, pitanja naviru i na njih može odgovoriti autorica osobno.

2.5. Na nekoliko mjesta u svojoj knjizi M. Černelić govori o »sveukupnom bunjevačkom stanovništvu podunavske regije« (primjerice str. 25), a ne zanemaruje ni »ostalo južnoslavensko stanovništvo ove regije«. No, kako treba shvatiti rečenicu iz prve tekstualne stranice »još uvijek mi je žao što sam pritom zaobišla Liku« (str. 7) i »okvirnog pregleda popisa lokaliteta prema užim regijama...« gdje je riječ o Lici (str. 166–168, br. 49–148). Naime, ličkim Bunjevcima kao da autorica nije »posvetila pozornost«, jer je povjerovala svom uzoru J. Erdeljanoviću, zatim J. Božičeviću, M. Japundžiću, V. Bogišiću i drugima. Zašto? Koja mjerila treba primijeniti u prosudbi svih podataka koja nudi M. Černelić u svojoj knjizi?

³² Černelić, 180–217.

³³ Černelić, 153–160.

³⁴ Černelić, 24–145.

Bude li se tko od čitatelja potrudio izbrojiti bilješke (»fusnote«) u knjizi M. Černelić o svatovskim časnicima u Bunjevaca, jamačno će mu se nametnuti pitanje: koliko se puta autorica »poziva« na srpske pisce (J. Erdeljanovića, S. Georgijevića, N. Pantelića i dr.), koliko pak na one drugih narodnosti? Pitanje može biti označeno kao »neprimjereno«, ali unatoč tomu nije sasvim bezazleno. Radi se, naime, o bunjevačkim Hrvatima i etnološkoj znanstvenoj raspravi o njihovu »porijeklu«.

2.6. U knjizi M. Černelić su brojne »tabele«³², ukupno 33. Na njima su podaci o svatovskim časnicima. Reklo bi se – dopadljivi pregled o pojedinom časniku svadbeniku. No, pozornije promatranje opet potiče novo pitanje: koliko je doista »bunjevačkih« lokaliteta, koliko pak drugih – uz pripomenu da autorica »miješa« šokačke lokalitete s bunjevačkim te »putuje« širinom na kojoj nema bunjevačkih Hrvata. Autorica je obavila golem posao, ali kolika svrhovitost takva posla u relaciji s pitanjem koje je postavila. Naime, knjiga je tiskana u Zagrebu, u našoj Domovini koja je izvan južnoslavenskih sveza, premda je magistarski rad novčano podupirala i bivša vlast.

Temeljno etnološko pitanje o kumu ostaje: je li kum »bunjevački« svatovski kum doista njihov ili je dolutao, zalutao među njih? Naime, u svih naroda ima svatovskih časnika i uglednika pa je valjda trebalo odgovoriti po čemu su i zašto baš »bunjevački«. Kada se pak zaplela oko *stačele*³³, nije ga autorica rasplela, riješila. No, pitanje i nije jednostavno.

Nije baš jasno zašto su u knjizi najprije sva tekstualna tumačenja³⁴, a zatim slijede tabele? Možda su tehnički razlozi nametnuli takvu diobu, ali uz svaku tabelu trebalo bi biti tekstualno tumačenje onoga što je na njoj zabilježeno.

Pripominjem još nešto.

Uz dopadljivo promaknuće kuma, starog svata, divera i drugih u časnike svatovske potrebno je istaći i zabilježiti (»nepouzdana«?) kako je to u skladu sa sintagmom bunjevačkih Hrvata (koja iščezava, a zabilježio sam je u traganju za svime što je naše): *praviti čast* – prirediti svatove; *biti zvan u čast* – biti pozvan u svatove. – Međutim, u magistarskom radu M. Černelić nisu nigdje javno spomenuti, zabilježeni njezini kazivači, izvornici i pouzdanici. Treba vjerovati da su njihovi iskazi sačuvani u osobnoj pismohrani sastavljalice knjige ili negdje u *Etnološkom zavodu*. Harnost prema njima i javnost obavljene interpretacije kao da traže zadovoljštinu.

2.7. Ozbiljna zamjerka u proučavanju svatova u bunjevačkih Hrvata u Bačkoj je u jednostranosti. Razlika je, naime, u obavljanju svatova u naseljima, u urbanim sredinama od onih na salašima. Ne bih ponovno tumačio svoje bilješke o tome, jer sam ih objelodanio.³⁵ Stariji pisci (Đeno Sarić, Đuro Brkić/Berkity, zatim Kata Prčić, Geza Sekelj, djelomice Mara Malagurski-Đorđević) svoje su bilješke i opise radili na temelju običaja u naseljima. I Mišo Mandić kojega spominje M. Černelić opisuje bunjevačke svatove u na-

³⁵ A. Sekulić, *Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca*. Zbornik za narodni život i običaje (...), 48. Zagreb, 1980., 141–168.

selju Čavolju. Istina je također da su salaši sada vrlo rijetki, jer su naše ljude bili sustavno uništavali gospodarski i ćirilčko-srpski. Prisjećam se ulomka iz pisma Anice *Balažević* (Marinkićeve) iz Tavankuta koja mi je god. 1982. napisala: »Najprije su nas temeljito osiromašili, srušili su nam salaše, rastirali naše ljude, a sada nam dolaze i traže naše nošnje, običaje. 'Ko zna kako i to rade...«³⁶

Tko je god doživio i osobno sudjelovao u svatovima bunjevačkih Hrvata u Podunavlju složit će se, da su dužnosti i njihov raspored među svatovskim časnicima različite na salašima od onih u naseljima. Primjerice: raspored kočija i sjedalica u njima u »salašarskim« svatovima različit je kad se polazi po nevjestu (»po divojku«) od onoga kada se vraćaju s vjenčanja. Razlika je u obvezama svatovskih časnika prema mladencima koji imaju roditelje (baću, nanu) i onima koji nemaju (jednoga ili oba), zatim u bogatim (»gazdačkim«) ili skromijim (»siromaškim«) itd.

2.8. Budući da je M. Černelić u popisu literature zabilježila (jamačno i pročitala) radove Istvána *Iványija*³⁷ sigurno je makar ondje pročitala (ako to nije mogla u subotičkoj gradskoj pismohrani) kako je subotičko gradsko poglavarstvo god. 1757. i 1820. raspravljalo o pirovanju u subotičkih Bunjevaca,³⁸ a god. 1757. zabranio je bačko-kaločki nadbiskup G. H. *Patačić* da svadbeni dar bude veći od 8 Rh forinti.³⁹ Radi se, naime, o iznimnim troškovima za ženidbu ili udadbu sinova i kćeri.

Trebalo je makar pregledno prikazati gospodarski i društveni život bunjevačkih Hrvata kako svatovski časnici i njihov udio u pirovanju ne bi »lebdjeli« u zraku, bez prizemnih čvrstih temelja. Jamačno bi tako M. Černelić shvatila razlike u opisima svadbenih običaja s kraja prošloga, zatim u prvoj polovici našega stoljeća, te u godinama kad je stigla među bunjevačke Hrvate kao istražiteljica njihovih svatova. Značajkama svoga društvenoga i gospodarskog života bunjevački Hrvati se sigurno razlikuju od ljudi »u severoistočnoj Srbiji«, u Zeti, Lješkopolju, u Crnoj Gori. Ako nije željela čitati radove Vece Čovića, Bele Šimića, A. Sekulića⁴⁰ i drugih, mogla se poslužiti literaturom iz Beograda ili Novog Sada (Branko Čupurdija, B. Bukurov, V. Đurić, Ž. Gavrilović, A. Ivić i dr.).⁴¹

³⁶ Pismo od 13. lipnja 1982. U povodu istraživanja srpskog pisca Branka Čupurdije, kojega je uputio i novčano pomagao Beograd. Pismo je u osobnoj pismohrani.

³⁷ Černelić, 221. – Spominje dva djela. Opsežno je, u dvije knjige, djelo o povijesti Subotice.

³⁸ I. Iványi, *Szabadka szabad királyi város története*. II. Subotica, 1892., 599. ss.

³⁹ Usp. Gábor Tormásy A szabadkai rkt. föplébánia története. Subotica, 1883., 26, 77; A. Sekulić, nav. dj., 310.

⁴⁰ A. Sekulić, nav. dj., 217 ss.

⁴¹ Primjerice: B. Bukurov, *Geografske osnove bačke poljoprivrede*. Novi Sad, 1958; B. Čupurdija, *Subotica i okolina*. Novi Sad, 1987; Isti, *Društveni život na salašima u okolini Subotice*. Beograd, 1981; Gašpar Ulmer, *Porodične zadruge kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII. veka*. Novi Sad, 1977; Đorđe Antić, *Iz prošlosti Sombora*. Sombor, 1966. i dr.

2.9. Konačno, u obradbi i proučavanju *uloge i naziva odabranih svatova u Bunjevaca* ne spominje se, valjda nije svjesno zanemarena činjenica o prepletenosti katoličanstva i »bunjevštine«, vjere i narodnog života. Svi pisci koji su pisali o običajima našega svijeta s hrvatsko-bunjevačkog područja zabilježili su tu značajku. Bez razmišljanja o tome, M. Černelić je svoje časnike dovodila pred crkvu (»prid crkvu«). Dalje (ni prije, također) nije o tome pisala. Jovan Erdeljanović to nije mogao, niti morao bez obzira na zaključke o »Srbima katoličke vere«. U knjizi koja je tiskana u rujnu 1991. nije pak bilo valjanih zapreka da se to učini. Sklapanje je braka u bačkih Hrvata preozbiljan čin da bi prošao bez crkvenog blagoslova.

2.10. Osim muških časnika u bunjevačkim svatovima ne malu i značajnu ulogu ima ženska čeljad o kojima M. Černelić malo govori (starosvatica, pratilja), a bilo bi u »tabele« zanimljivo uključiti *svekrve, jetrve, diveruše, (j)enge*. U opisima i »znanstvenim« prikazima jamačno nije trebalo zanemariti osobe koje uz stanovite običaje pomažu izboru mladoženje i nevjeste (rakijare, zapijanje/piće, odlazak »rad' 'aljina« i prijevoz do mladoženjinoga doma i sl.). Dakako, i razlike u tome između »varoških« i »salašarskih« običaja. No, ako autorica temelji svoju kulturno-povijesnu usmjernost (a nije doživjela cjelokupni, potpuni svadbeni ciklus u Bunjevcima) na radu i knjizi J. Erdeljanovića i drugih srpskih pisaca, tada je bolje što nije spominjala sudionike o kojima bi inače bilo potrebno sačuvati spomen i u »znanstvenim« raspravama.

2.11. U knjizi koju je složila M. Černelić nekoliko se puta spominju Morlaci i Vlasi (primjerice na str. 136. dvaput Morlaci i jedanput Vlasi »u sjeveroistočnoj Srbiji«; na str. 151. dvaput Vlasi itd.). Nije jasno iz knjige jesu li Bunjevci – Vlasi, Morlaci, ili autorica spomenute etnike susreće u literaturi, ili je i u tome presudna bila knjiga J. Erdeljanovića. No, u etnogenezi hrvatskog naroda spominju se stočari (i planinci) koji su se prihvaćanjem vjere i načela suživota inkorporirali u hrvatsko narodno biće.⁴²

Međutim, u složenost istraživanja i temeljitom proučavanju naših korijena trebala bi imati na umu sve »spletke« koje se spretno ili manje spretno ubacuju u slijed naših narodnih zbivanja. U prečesto već spomenutoj Erdeljanovićevoj knjizi spominju se Vlasi i Morlaci te njihovo pravoslavlje (biva: Bunjevci su »potomci« pravoslavnih Vlaha). No, nije usamljen, jer je nedavno (1991. i 1992.) u Rimu srpski znanstvenik Marko Jačov u čitanju talijanskih dokumenata imenicu »Morlachi« preveo: *Srbi*, a »lingua ilirica« – *srpski jezik*.⁴³ Autor u svome poslu u Rimu već dvadesetak godina uživa pot-

⁴² Na pitanje Morlaka, Morovlaha, Vlaha u našoj prošlosti, na njihovo kretanje našim područjima i prihvaćanju katoličanstva upozoravali su brojni pisci (primjerice: Julijan Jelenić, Dominik Mandić, Krunoslav Draganović i dr.). Cjelovite raprave držim da još nema.

⁴³ Radi se o knjigama: Marko Jačov, *Le missioni catholiche nei Balcani di rate la guerra Cambia 1645 e 1649*. Roma, 1992; Isti, *Le guere Veneto – Turche nel 17. sec. in Dalmazia*. Roma, 1991. – Uz dokumente koji su izabrani prema stanovitom kriteriju napisani su regesta na početku svakog pojedinačnog dokumenta na srpskom jeziku koja je različita od onoga na talijanskom, a poglavito od sadržaja samog dokumenta. (Prema nekim

poru vlastodržaca u Beogradu (prisjećam se: Erdeljanovićevu knjigu želio je Beograd!). Spomenuti pisac također i sva područja koja se spominju u ispravama imenuje (prisivaja?) srpskim.

Dakle, proširene i učvršćene (silom ili bez nje) zablude teško je ispravljati, ne samo poistovjećivanjem negdašnjih vlaških područja sa srpskim («Srbi svi i svuda») nego i »poreklo« Bunjevaca.

3.1. U radu o knjizi Milane Černelić o »ulogama i nazivima odabranih svatova u Bunjevaca« treba u završnim razmišljanjima zabilježiti sljedeće:

a) naslov knjige, čini mi se, ne odgovara sadržaju, jer spomen bunjevačkih lokaliteta nije nikako brojniji od drugih »na južnoslavenskim« područjima; glavni svadbenici po nazivlju ne razlikuju se od drugih na spomenutim područjima (kum, diver, stari svat i dr.) pa nema razloga isticati u tome Bunjevce – više bi odgovaralo da je u naslovu istaknuto – da se radi o »južnoslavenskom području«; posebnog svadbenika »staćelu« autorica nije uvjerljivo protumačila, (j)enge nije spominjala, zanemarila je svjetonazorsko i društveno značenje svatova u Bunjevaca i sl.;

b) teška je zabluda u knjizi postaviti zadaću na temelju kumova i dive-rova (i drugih svadbenika) dokazivati »porijeklo Bunjevaca« te na kraju rada priznati da to nije učinjeno. Zaista je teško čitatelju u mnoštvu toponima (područja, naselja) i etnika (Crnogoraca, Srba, Vlaha/Morlaka i dr.) otkriti Bunjevce uz autoričino priznanje da bunjevačku Liku nije pohodila. Nije valjda jasno, je li se Bunjevce željelo prikazati kao skupinu koja se razlikuje od drugih ili je smjestiti u zajedništvo sa Srbima, Crnogorcima, Vlasima u Timočkoj krajini i sl. – te zašto baš s njima?

3.2. Knjiga M. Černelić *ne temelji se na povijesnim činjenicama*, pače ne spominje se u njoj ni gdje niti kada se prvi put javlja etnik *Bunjevac*. Knjiga je tobož o Bunjvcima, ali se ne razlikuju u radu bački Bunjevci od Šokaca. Valjda zato u svojoj knjizi M. Černelić nigdje ne imenuje pravim imenom spomenute skupine *bunjevačkim/šokačkim Hrvatima*. Ako je pročitala, proučila literaturu koju je dijelom i sama popisala (u to ne bi trebalo sumnjati), morala bi priznati njihovo hrvatstvo i odatle krenuti. Vjerujem da svaki znanstvenik najprije upozna buduću temu, područje svoga istraživanja i prosudi svoje mogućnosti obradbe. Poglavito kad se radi o izazovnoj i osjetljivoj temi o bunjevačkim Hrvatima, našem puku rasutom na rubnim narodnim područjima. Trebalo je bunjevačke Hrvate imenovati njihovim pravim imenom i ne zanemariti smjer njihova pomicanja u doba selidaba (od XV. do XVIII. st.) – bilo je to naime prema sjeveru, prema Podunavlju, srednjoj Europi. Nikako prema Crnoj Gori i Srbiji.

3.3. Za magistarski znanstveni rad o bunjevačkim Hrvatima (kako ih je predstavila u knjizi) M. Černelić je izabrala svoj uzor: Jovana Erdeljanovića. Zašto? Dopušteno je domišljati se, ali pouzdano može na to pitanje odgovoriti samo autorica (sebi). Uz njega, koji ni »znanstveno« ni ljudski nije bio

podacima pisac je Srbin iz okolice Zadra i već dvadesetak godina radi u rimskim/vatikan-skim arhivima uz potporu beogradskih vlastodržaca.)

sklon bunjevačkim Hrvatima, autorica se trudila protumačiti, potkrijepiti svoje bilješke. Erdeljanovićevim mjerilima podvrgla je svoje bilješke, istraživanja. Poznato joj je da se na putu »u trag bunjevačkog etnika« javljaju brojne teškoće; ponekad joj je čudno, pače »šteta što Erdeljanović ne potkrepljuje (...) konstatacije rezultatima vlastitih terenskih istraživanja«,⁴⁴ ali ne odustaje od rehabilitacije svoga uzora. Nisam zabilježio koliko puta spominje Erdeljanovića u svojoj knjizi.

Dok čitam sadržaj knjige o svojim sunarodnjacima posebice sam zbunjen otisnutim imenima recenzenata: prof. dr. Vitomir Belaj i pod. dr. Milovan Gavazzi. Ne mogu spojiti Erdeljanovićevo mišljenje o Bunjevcima s uglednicima netom spomenutim. Ne vjerujem da ih je znanstvena obradba Erdeljanovićeva zavarala. Niti da su ih bilješke o kumu i drugim svatovskim časnicima na područjima »južnoslavenskim« mogla prevariti o »porijeklu Bunjevacima«. Možda se varam?!

3.4. Milana Černelić se kreće (i radi) u znanstvenoj (i odgojnoj) ustanovi. Ispisala je brojna imena na uvodnom mjestu svoje knjige (sigurno uz njihovu suglasnost). Sve su osobe koje sam spomenuo u prvim rečenicama ovoga rada prihvatile knjigu M. Černelić. Uostalom, ne bi bila tiskana. Ali kao pripadnik hrvatskog naroda, kao sunarodnjak bunjevačkih Hrvata ne mogu odgovoriti na brojna pitanja koja mi nameće ovakva knjiga. Želim vjerovati da etnološke ustanove našega Sveučilišta usmjeravaju svoj rad istraživanju običaja, života, tradicije hrvatskog naroda, njegovih integralnih dijelova. A hrvatski narod je dio Europe, poviješću i životom, uljudbom svojom usmjeren prema njoj. Ne prema balkanskim, makar i »južnoslavenskim« područjima.

Ponavljam: nisam zagovornik i promicatelj ni jedne stranke, ali u krvavim nasrtajima na hrvatsko narodno biće kada se bunjevačko-šokačkim Hrvatima osporava identitet, pravo na opstojnost, na jezik, škole, osobnu i zajedničku slobodu – ovaj magistarski rad bit će »razložno« iskorišten u beogradskom, srpskom tisku. Ne izvrcem smisao, ne želim »neprimjereno« napadati, nego jednostavno zabilježiti svoju bol. Akademski stupanj je autorici podijeljen i nitko joj ga neće uzeti; knjiga je objelodanjena i započela je svoj život. To je istina. Pouzdana. A bunjevački Hrvati? Bački Hrvati...? Što ćemo s njima.

Odgovor je ipak potreban. Pouzdan.

Ante Sekulić

⁴⁴ Černelić, 79.